

מדרש אסתר רבה

מדרש אסתר רבה הוא מדרש אגדה פרשני למגילת אסתר. המדרש מורכב משני חלקים שונים בסגנונם, שנוצרו ככל הנראה בזמנים שונים. החלק הראשון של המדרש קדום יותר, והוא מתוארך למאה ה-6 לספירת הנוצרים, בארץ ישראל. חלקו השני של המדרש מתוארך למאה ה-11, ואיחודם של שני החלקים התרחש, ככל הנראה, במאה ה-12 או ה-13.

שמו של המדרש

מדרש אסתר רבה נקרא בכתבי היד של המדרש בשמות 'מדרש אחשורוש' או 'אגדת אחשורוש'. במדרש שמות רבה מופיעה הפניה לדרשה במדרש אסתר רבה תחת השם 'מגלת אחשורוש'.¹ השם אסתר רבה ניתן למדרש כאשר הוא נדפס יחד עם שאר מדרשי המגילות, שחלקם נשאו את התואר 'רבה' (גדול).² בהדרגה הוצמד תואר זה לכל אחד ממדרשי המגילות.³ למגילת אסתר קיימים עוד שני מדרשים: מדרש 'פנים אחרים' ומדרש 'אבא גוריון', ובהם גם דרשות מקבילות לדרשות שבמדרש אסתר רבה.

זמנו, מקומו ושפתו של המדרש

כאמור, שני חלקי המדרש נוצרו בזמנים שונים ויש לתארך כל חלק בפני עצמו. **החלק הראשון** של המדרש (פרשות א-ו) מפרש את שני הפרקים הראשונים של המגילה, כמעט ללא דילוגים על פסוקים. חלק זה מתאפיין בדרשות קלאסיות, כלומר דרשות לשוניות קצרות המבוססות ברובן על מילות המגילה. בחלק זה נעשה שימוש במקורות קודמים כדוגמת התלמוד הירושלמי, מדרש בראשית רבה ומדרש ויקרא רבה. לשון המדרש בחלק זה היא עברית וארמית, המעורבות עם מילים זרות מן היוונית ומן הלטינית. חלק זה נערך, ככל הנראה, בארץ ישראל במאה ה-6 לספירת הנוצרים.

החלק השני של המדרש (פרשות ז-י) מפרש את פרקים ב-י של המגילה ומצויות בו פתיחתאות⁴ בעלות מבנה שאיננו מבנה קלאסי. חלק זה מאופיין בדרשות בסגנון "המקרא המשוכתב" – סיפורים מורחבים על אירועי המקרא, ללא קשר ישיר ללשון הפסוקים. פסוקים רבים אינם נדרשים כלל. בצד ההרחבה הסיפורית קיימות גם דרשות לשוניות. בחלק זה מצויה הרחבה סיפורית המקבילה למסופר בספר יוסיפון.⁵ ההקבלה הסיפורית והלשונית לספר יוסיפון, וכן הזיקה לדרשות המופיעות במדרש תהלים ובקהלת רבה, הובילו לתיארוך חלק זה במאה ה-11.⁶

¹ במסורות שונות גם מגילת אסתר המקראית מכונה בשם 'מגלת אחשורוש'.

² התואר רבה בחלק ממדרשי המגילות נועד ככל הנראה להבדיל אותם ממדרשים אחרים שנתחברו על אותם ספרים עצמם, אך היו מצומצמים יותר בהיקפם המדרש הקטן יותר כונה זוטא (קטן).

³ תופעה דומה קיימת גם במדרשי האגדה לספרי התורה. השם רבה התחיל במדרש בראשית רבה, עבר ממנו לשאר המדרשים על התורה והפך לשם תואר. בדומה למדרשי הרבה על התורה גם 'מדרשי הרבה' על המגילות אינם חלקים שונים של אותו חיבור, והם לא יצאו מידי של אותו עורך, אלא הם חיבורים שונים שהתחברו בזמנים ובמקומות שונים והודפסו יחד בסוף ימי הביניים בספר אחד שבו נקראו 'מדרש חמש מגילות'.

⁴ פתיחתא היא דרשה בעלת מבנה ייחודי הפותחת בדרך כלל בכותרת 'ר' פלוני פתח', אחריה בא ציטוט של 'פסוק רחוק' מספרי נביאים או כתובים, והדרשה מתגלגלת אגב דרישת 'הפסוק הרחוק' עד שהיא מגיעה בסופה לפסוק שבו דן המדרש. ראה במבוא למדרש ויקרא רבה.

⁵ ספר יוסיפון מתאר את קורות עם ישראל בתקופת הבית השני ולאחריו, והוא מבוסס על ספרי יוסף בן מתתיהו, ספרי המקבים, מקורות חיזוניים ומדרשים. הספר התחבר במאה ה-10 והראשונים מרבים לצטט ממנו. השם יוסיפון ניתן לו מכיוון שהוא יוחס ליוסף בן מתתיהו (יוסיפוס). לא ידוע מי היה מחבר הספר.

⁶ כך מצייני הר באנציקלופדיה יודאיקה.

מבנה המדרש

המדרש מחולק בכתבי היד ובדפוס הראשון לשש פרשות, כשבראש כל פרשה מובאות כמה פתיחתאות. במאה ה-19 הוציא **גולדמן** לאור בוורשה מהדורת דפוס חדשה למדרש, ובה חילק את הפרשה השישית לחמש פרשות, כשהוא קובע את הפרשות לפי תחילת הפרקים במגילה. מטרת החלוקה הנוספת הייתה, ככל הנראה, ליצור התאמה בין פרקי המגילה, עשרה במספר, לפרשות המדרש. אולם למעשה אין כל חפיפה בין גבולות הפרשות במדרש לפרקים במגילה שאותם הן דורשות:

- פרשה א:** פרק א פסוקים א-ג.
- פרשה ב:** פרק א פסוקים ד-ח.
- פרשה ג:** פרק א פסוקים ט-יב.
- פרשה ד:** פרק א פסוקים יג-כב.
- פרשה ה:** פרק ב פסוקים א-ד.
- פרשה ו:** פרק ב פסוקים ה-כג.
- פרשה ז:** פרק ג פסוקים א-טז.
- פרשה ח:** פרק ד פסוקים א-יז.
- פרשה ט:** פרק ה פסוקים א-יד.
- פרשה י:** פרק ו פסוק א-פרק י פסוק ג.

תבורי משער כי בחלוקה המקורית של המדרש לשש פרשות הקיף המדרש את שבע הפרשיות המקראיות הראשונות במגילה,⁷ כלומר את שני הפרקים הראשונים של המגילה בלבד. כל פרשה במדרש התחילה, לדעתו, בפסוק שבו התחילה פרשיה חדשה במגילה, פרט לחריגים הבאים:

1. הפרשיה הרביעית במגילה (הפותחת בפרק א, פסוק טז: 'ויאמר ממוכן לפני המלך והשרים'...) והפרשיה השביעית במגילה (הפותחת בפרק ב, פסוק כא: 'בימים ההם ומרדכי יושב בשער המלך') לא זכו לפרשה חדשה במדרש.
2. הפרשה השניה במדרש מתחילה בפרק א פסוק ד: 'בהראותו את עושר כבוד מלכותו שאינו פותח פרשיה חדשה במגילה.

תבורי מעריך כי עורך המדרש לא התחיל פרשות חדשות בפרשיות הרביעית והשביעית במגילה, מפני שלא היו לו מספיק דרשות על הפסוקים בפרשיות אלו והוא נמנע מליצור פרשות קצרות מדי במדרש. יתכן גם שבנוסח מגילת אסתר שעמדה בפני העורך לא התחילו בפסוקים אלו פרשיות חדשות. לגבי הפרשה השניה במדרש, תבורי טוען כי נפלה טעות בסימון תחילת הפרשה וכי למעשה אין כלל פרשה חדשה בפרק א פסוק ד. תבורי שיחזר את התגלגלותה של הפתיחתא הפותחת את פרשה ב וטען כי היא איננה פתיחתא כלל, אלא היא חלק מתוך פתיחתא שהופיעה בשלמותה ככל הנראה במדרש אחר למגילת אסתר. ומכיוון שדרשה זו איננה פתיחתא, הרי שאיננה סימן לפתיחת פרשה חדשה במדרש. כלומר, לדעתו, המדרש המקורי הכיל חמש פרשות בלבד. למדרש המקורי סיפחו, לדעת תבורי, מדרש נוסף לשאר פרקי המגילה, ככל הנראה כהשלמה למדרש הראשון. **פּרנקל** סבור כי המדרש המקורי הקיף את כל פרקי המגילה, אולם

⁷ מגילת אסתר, בדומה לשאר הספרים בתנ"ך, מחולקת לפרשיות. (המונח הרווח לחלוקה המקראית לפיסקאות הוא פרשות ולא פרשיות, אולם על מנת למנוע בלבול בין פרשות במדרש לפרשות במגילה אני אשתמש במונח פרשיה לתיאור חלוקת המגילה ובמונח פרשה לחלוקת המדרש). החלוקה לפרשיות במקרא באה לידי ביטוי בהטלת רווח בין הפסוקים. פרשיה פתוחה היא פרשיה שמסתיימת בשורה ריקה, ואילו פרשיה סתומה מסתיימת ברווח של כ-9 אותיות, ובהמשך אותה שורה נכתב הפסוק הבא. לחלוקה לפרשיות אין כל קשר לחלוקת המקרא לפרקים, שנעשתה בידי נוצרים. על פי המסורת קיימות במגילת אסתר 17 פרשיות, וכולן פרשיות סתומות.

כתב יד קטוע או פגום של המדרש הגיע לידי מעתיק בימי הביניים, והוא השלים את החסר ממדרש אחר ומאוחר. כיום לא ניתן עוד לשחזר את המדרש המקורי בעזרת כתבי יד של אסתר רבה.

תכני המדרש

תיאור סעודת אחשוורוש במגילת אסתר זימן למדרש מספר סיפורים העוסקים בסעודות שהיו מנת חלקם של חכמים שונים, חלקן גדולות ומפוארות וחלקן צנועות ודלות. לדוגמא: חכמים שבאו לגבות צדקה מאדם שאכל מאכלי עניים אך תרם להם דלי מלא דינרים (אסתר רבה ב, ג); אדם עשיר מציפורי שחיתן את בתו וסידר שולחנות מלאים כל טוב לאורך הדרך מציפורי ועד עכו (אסתר רבה ב, ג); רבי שמעון בר יוחאי שאכל מרק עדשים דליל בתוך קערות של זהב (אסתר רבה ב, ד), ועוד. תיאור משתאות היין במגילה זימן למדרש שני סיפורים קומי-טראגיים על אנשים שהרבו לשתות ולהשתכר והביאו על עצמם צרות בשל כך, דוגמת הזקן שמכר את כל כלי ביתו על מנת לקנות יין (אסתר רבה ה, א) והאיש שיצא לחפש יין באישון לילה מפני ששתה יין בכמות פחותה מהרגיל ולא הצליח להירדם (אסתר רבה ה)⁸.

במדרש יש גם סיפורים המתארים את המצב הקשה שבו היו היהודים נתונים תחת שלטון הגויים, לדוגמא:

בימי טרכינוס שחיק עצמות ילדה אשתו בליל תשעה באב והיו כל ישראל אבלים. נשחק הולד בחנוכה. אמרו ישראל נדליק או לא נדליק (נרות חנוכה)? אמרו: נדליק וכל מה דבעי לימטי עלן ימטי. אדליקו. [נדליק וכל מה שיבוא עלינו יבוא. הדליקו] אזלון ואמרון לישנא ביש לאשתו של טרכינוס, אילין יהודאין כד ילידת הו מתאבלין, וכד מיית ולדא אדליקו בוצינין, [הלכו ואמרו לשון הרע לאשתו של טרכינוס: היהודים האלו כאשר ילדת היו מתאבלים, וכאשר הילד מת הדליקו נרות] שלחה וכתבה לבעלה: עד דאת מכבש ברברין, בא וכבוש אילין יהודאין דמרדו בך. [עד שאתה כובש את הברברים בוא וכבוש את היהודים שמרדו בך]. סליק לאילפא וחשב למיתי בעשרה יומין, ואייתיה רוחא בחמשה יומין. [עלה לספינה וחשב לבוא בעשרה ימים והביאתו הרוח בחמישה ימים]. אתא ואשכחינון דהו עסיקין בהדין פסוקא [בא ומצא אותם כשהם עסוקים בלימוד הפסוק הזה] 'ישא ה' עליך גוי מרחוק מקצה הארץ כאשר ידאה הנשר' (דברים כח, מט). אמר להון אנא הוא נשרא דחשיבית למיתי בעשרה יומין ואייתיתני רוחא בחמשה יומין [אמר להם אני הוא הנשר שחשבתי לבוא בעשרה ימים והביאתני הרוח בחמישה ימים], הקיפון לגיונותיו והרגן. [הקיפום ליגיונותיו והרגם]. (אסתר רבה, פתיחתאות, ג)

בחלקו השני של המדרש קיימת הרחבה סיפורית המקבילה לספר יוסיפון ומתארת את חלום הנבואה של מרדכי אודות הצרה הקרובה לבוא ואת תפילותיהם של מרדכי ואסתר לפני כניסתה של אסתר לחצר המלך ללא רשות.

ותתפלל (אסתר) ותאמר: ה' אלהי ישראל אשר משלת מימי קדם ובראת את העולם. עזור נא אמתך אשר נשארתי יתומה בלי אב ואם, ומשולה לענייה שואלת מבית לבית, כן אנכי שואלת רחמיך מחלון לחלון בבית אחשוורוש, ועתה ה' הצליחה נא לאמתך הענייה הזאת והצילה את צאן מרעיתך מן האויבים האלו אשר קמו עלינו, כי אין לך מעצור להושיע ברב או במעט. ואתה אבי יתומים עמוד נא לימין היתומה הזאת אשר בחסדך בטחה, ותנה אותי לרחמים לפני האיש הזה כי יראתיו והשפילהו לפני כי אתה משפיל גאים. (אסתר רבה ח, ז)

במדרש יש משלים מסוגים שונים – משלי מלכים ומשלי חיות, לדוגמא: משל העוף שבנה קן על שפת הים והחליט לנקום בים לאחר שהים שטף והרס את הקן (אסתר רבה ז, ל); משל האיש

⁸ סיפורים אלו מופיעים גם במדרש ויקרא רבה פרשה יב.

*** טיוטה *** למקור המאמר ראה הספר [מבוא למדרשים מאת ענת רייזל](#)

שנפגע בקרסולו בדרך והתפלל שיזדמן לו חמור, ואכן הגיע רומאי שרכוב על אתון ודרש ממנו לסחוב על גבו את וולד האתון (אסתר רבה ז, כד); משלים אחדים הובאו ממקורות לא יהודיים והותאמו לצורכי המדרש, כדוגמת משל החזיר שזכה למנות גדושות של אוכל ועורר את קנאתם של הסייח והחמור עד אשר נשחט לאכילה (אסתר רבה ז, א).

ע' הכהן בחן את זיקתה של הדרשה המתארת את ניסיונות הפלת הפור של המן על כל אחד מימי השבוע ועל כל אחד מהחודשים (אסתר רבה ז, יא) אל הפיוט לפורים 'אספרה אל חוקי של הפייטן ר' אלעזר בירבי קיליר⁹. הכהן הציע כי הדרשן יצר את דרשתו בעקבות הפיוט.¹⁰ הוא מבסס טענה זו על חוסר האחידות במבנה הדרשה, ועל שימוש בביטויים ייחודיים בדרשה המתבהרים תוך השוואה לפיוט.

מהדורה מדעית

למדרש אסתר רבה לא הותקנה עדיין מהדורה מדעית, אך **תבורי** העיד על עצמו במאמריו כי הוא שוקד על הכנת מהדורה מדעית למדרש.

⁹ הפייטן הנודע ר' אלעזר בירבי קיליר חי בסוף התקופה הביזנטית בארץ ישראל וחיבר פיוטים רבים לתפילות השבת והחג. בפיוטים רבים הוא משלב ביד אומן דרשות חז"ל ליצירה שירית חדשה. רבים מפיוטיו הועתקו ונשמרו במחזורי אשכנז, פיוטים רבים אחרים נמצאו בגניזה הקהירית.

¹⁰ עד לא מכבר רווחה הדעה בחקר הפיוט שהפייטנים כתבו את פיוטיהם בעקבות דרשות חז"ל. הכהן מצביע על תופעה הפוכה, שבה הדרשה נוצרה בעקבות פיוט.

ביבליוגרפיה חלקית

ממהדורות המדרש

1. מדרש חמש מגילות, דפוס פיזרו רע"ט.
2. מדרש רבה על חמישה חומשי תורה ועל חמש מגילות, וילנא תרל"ח.
3. מדרש רבה המבואר, ירושלים תשמ"ג-תשנ"ט.

מחקרים

1. ע' הכהן, 'לבירור זיקתם של מדרשי אסתר לפיוטי ההרחבה הקיליריים "אספרה אל חוק" ו"אמל רבך"', נטועים ז (תש"ס), עמ' 45 – 69.
2. י' פרנקל, מדרש ואגדה, תל אביב 1993 (האוניברסיטה הפתוחה, ג).
3. י' תבורי, 'מבעיות ההדרה של אסתר רבה', סידרא א (1985), עמ' 145 – 152.
4. הנ"ל, 'החלוקה לפרשיות במדרש אסתר רבה', בתוך: מ"ב לרנר, מ"ע פרידמן (עורכים), מחקרים במדרשי האגדה: ספר זכרון לצבי מאיר רבינוביץ, תל אביב תשנ"ו, (תעודה, יא), עמ' 203 – 291.
5. הנ"ל, הפתיחות לפרשה השביעית של אסתר רבה ומדרש אבא גוריון, מחקרי ירושלים בספרות עברית טז (תשנ"ז), עמ' 7-18.
6. Stemberger and Strack, *Introduction to the Talmud and Midrash*, Edinburgh 1991.